

OSKAR LOORITS

KUJUTELMADE JA MOTIIVISTIKU
PÄRITOLUST JA VANADUSEST

ÄRATRÜKK
EESTI RAHVA MUUSEUMI AASTARAAMATUST IX—X

TARTU 1934

KUJUTELMADE JA MOTIIVISTIKU PÄRITOLUST JA VANADUSEST.

Mõned põhimõttelised vastuoksused.

1. A. Kivikas avab oma 1926. a. ilmunud „Miniatüüride“ esimese sarja järgmise efektika palaga:

HUNDIMUNA.

Üle soo käis jälgedest lülit jalgrada, uppudes mülkaisse, tõustes mät-
taile, käies põõsaid ja lagedat, keereldes kui üüduline nastik ümber puu,
viies lõpuks ikkagi välja liivakulle, viletsa hurtsiku manu.

Seda lülit jalgrada töömees kõndis koju, väsimus kui raske liiv ihus,
kõhus aga näljapenid haukumas kurjalt. Nõrkusest sääred löid nõtkuma
ning sundisid ta puhkamiseks istuma mättale.

Istub mees, surin liigetes, uni kipub silma, peagu vägisi need viirastu-
vad kinni.

Magab mees ja kuuleb äkki, kuidas keegi sulpsib tulla vesist jalgrada
mööda ja uriseb. Vist koer, mõtleb mees ega ava silmi, — las longib! Aga
urin ja sulpsimine juba päris lähedal.

Nüüd mees tahab avada silmad, kuid laud on imelikult rasked, kisub
neid pöidlaga, tõmbab peoga üle näo — ei midagi aita — ei saa avada silmi.

Urin tuleb aga järjesti lähemalle ja lähemalle.

Siis mees märkab äkki, et ta näeb laugi avamatagi, näeb päris selgesti
oma silmadega läbi kinniste laugude.

Ja seletab: suur hall hunt tuleb jalgrajal, saba lohiseb mööda lahvevett,
turi kui kuldi harjaksed püsti, aga silmad kinni — ja uriseb. Vaatab mees
ja vaatab:

Hundil silmad kinni ja käib eksimatult õigesti jalgrada. Imede ime,
käib õigesti jalgrada ja uriseb!

Hunt solksib aga omasoodu ikka lähemalle.

Kanäe! Midagi nagu oleks suus teisel?

Silmab mees ja silmab; hundil kanamuna suus. Vaatab mees veel tera-
semalt: jah, tõesti hundil kanamuna suus!

Mõtleb mees, mis hunt küll teeb selle kanamunaga, ei ole kuulnud veel
eluilmas, et hunt sööks kanamune.

Piilub mees muna hundi lõugade vahel ja tunneb korraga — suu tilgub
magusat vett, — kõht liig tühi ja võib-olla muna ehk keedet ja söödav?

29550658

TARTU ÜLIKOOLI

Hunt aga tuleb jalgrajal kinnisilmi ikka lähemale, muna kihvade vahel, urin suus.

Jõuab juba päris mehe ligi, kui mees äkki kõigest kõrist:

„Urjuuh!“

Hunt haugatas ehmatusest, pillas muna suust, avas silmad, nägi meest ja jooksis metsa. Muna aga jäi veerlema sinnapaika jalgrajale.

„Muna,“ mõtleb mees, „muna mis muna!“

Aga imelikult suur see muna, suurem kui kana, suurem kui pardi ja hane oma.

Võtab mees muna pihku — see soe, nagu äsja pajast võetud. Sõrmitseb mees seda igast kandist — aga äkki — muna uriseb!

Lõi koksti noapäaga koore katki, urin jäi vait. Muna keedet tõesti, rebugi kõva.

Söök mees näljaselt muna hulk aega, söök, aga otsa ei saa. Kõht kõrini täis, aga pool muna alles.

„Eks jää hommikukski,“ harutab mees ja pistab poole kotti — ning jääb magama mättale raskesti.

Hommikul ärgates aga näeb:

Pole poolt muna kuskil, kotis hundikutsika händ ja tagumised kintsud!

Miniatüüri põhiteemaks on lihtsalt näljavisioon, mille Kivikas on sõnastanud sellisena täiesti iseseisvalt. Kuid kas ka leiutanud? Kivikas ise ei tea küll mingit vastavat lugu kunagi kuskil lugenuvat ega kuulnuvat. Kuid vanavarakoguja G. Saar on kirjutanud juba 1922. a. ühelt Lustivere valla vanakeselt sisult täitsa samasuguse näljaunelma ehk „ennemuistse jutu“, mille ehtsuses pole kah vähimatki põhjust kahelda:

MEES JA HUNDIKUTSIKAS.

Mees läinud korra metsa puid raiuma. Olnud õhtuni töö; kõht läinud tühjaks, tagasi tulles leidnud tee äärest suure hane muna, mõtelnud küll, et kust see sinna saanud. Viinud koju ja lasknud naisel ära keeta. Söönud õhtul. Kõht saanud täis, aga munast jäänud pool veel järele. Mees pannud poole muna hommikuks tagavaraks ja läinud magama. Hommikul läinud vaatama: muna asemel pool verist hundi kutsikat. — E 53217.

Siin seisavad siis üksteisele nii ligidal tuntud ja tundmata autorite nägemused, individuaalne ja traditsionaalne looming, kirjandus ja rahvaluule. Kumbki pole plagieerinud, vaid sama kujutelm on sündinud uuesti kord ühe, kord teise (ja kes teab kui korduvalt ja kui paljude?!) fantaasias. Kas ei ole siis samade motiivide eri algupära ja mitmekordne iseseisev tekkimine ajas ja ruumis ometi selline tegur, mida peaksid küll tõsisemalt arvestama vähemalt need

rahvaluuleteadlased, kes näikse praegu osalt liiaks joobunud ajaloo-
lis-geograafilisest meetodist ja motiivistiku levimisteooriast?

2. Üksteisest sõltumatult tekkinud kujutelmade kõrval esineb
muidugi veel sagedamini vastastikuse laenamise näiteid: kirjanikud
ammutavad aineid rahvasuust ja rahvas taas võtab omaks, levitab ja
töötab ümber kirjandusest tundma õpitud motiive. Moodsa mui-
nasjututeaduse tõeline rajaja A. A r n e, kes avaldas 1918 ms. ka
Hurda kogus leiduvate jututüüpide teisenditeregistri (FFC 25), on
paigutanud eesti naljandite hulka täitsa uue tüübi mehest, kes arvab
end taevas olnuvat (nr. 1531*). Värskest leitud tüübist registreerib
ta kaks teisendit, ühe Vigalast M. A i t s a m a üles kirjutatud ja
teise Mihklist, mille siin avaldan:

IMELINE JUHTUMINE JOONUD MEHEGA.

Üks rikas herra leidis kord kesk tee pealt ühe joonud talupoja raskete
magamast. Sulased raputasid teda küll, et ta pidi üles ärkama, aga kõik vaev
oli asjata. Kui nad küll juba olid teda tuupind, käskis herra teda tõlda
kanda. Kui nad koju jõudsid, oli mees ikka endises uimastavas olekus.
Herra käskis oma teendrid, et nad pidid tema sellast need narud ära võtma
ja uued kallid riided tema selga panema ja siis teda pehmesse süngi kandma.
Ka pidi üks teender tema lähedale jääma teda valvama ja orjama. Kui kõik
toimetatud oli, saatis herra käsud oma naabritele ja palus need oma juure
võerusele. Oli nüid temal viin peast lahkund ja üles ärkand, vaatas ta oma
ümber kui totter; sest ta ei teadnud, kus ta pidi olema ehk kas see ilmsi
pidi olema. Teender tuli kumardades sisse, tõi talle pesuvett, silmariiet ehk
kuivatsit (käterätikut). Peale seda tõi ta temale viina, kookisi ja kõikisugu
maiuse toitu. Mees, kes eilse päeva söömata oli olnud, sõi ja rüüpas mehe
moodi. Oli ta söönd, palus teender teda teise tuppa tulla, kus saksad teda
ootasid. Kui ta suurde uhkesse tuppa astus, teretasid ja kumardasid kõik
saksad ja palusid teda maha istuda. Tema kui lõõp inimene ei teadnud
midagi, mis oli sündinud; sest kõik kumardasid teda ja ka tuba oli väga
ilusaste ehitud mis säras. Ta arvas viimaks ennast taevas olevat. Oli ta
korra ringi vaadanud, käskis ta teendred omale toitu (süia) tuua. Laud sai
kohe kaetud — sealihad, kanamunad, vorstid, viinad ja kõik, mis aga süda
himustas. Mees istus nüid maha ja hakkas tubliste sööma ja toppis viimaks
ka taskudki täis. Peale sööma läksid aeda luusima, kus palju õunu ja muid
marju olid. Mees võttis aga ühte puhku peale. Kui nad viimaks tagasi tuppa
tulid, hakkasid nad temaga kaarta lööma (mängima) ja tubliste viina jooma.
Saksad lasksid teda meelega võita, mis läbi ta viimaks väga palju raha sai,
nõnda et ta elu aegas põlnud nii palju raha näinud. Viimaks hakkasid laulma
ja tantsima, õlut ja viina jooma, nõnda et mees pea kui po-1 surnud maha
kukkus. Nüid said ta seljast puhtad riided jälle ära võetud ja närud, mis

ülени räpased, jälle selga aetud, ning tagasi senna maandi (maantee) peale viidud, kust teda leiti. Kui ta üles ärkas, nägi ta, et ta kesket maandid pikali oli. Kõiki neid viirastusi viimati arvates, mõtles ta unes taevas käind olevat. — H IV 4, 188/9 (2) < Veltsa v., Urita k., Palu t. — Hans Perkson, s. 1862, kooliõp. (1892).

Mõlemad jutukirjutajad on Hurdal nii usaldatavad kaastööliised, et neid võltsimises ega plagieerimises kahtlustada nagu ei tahaks. Ka naljandi põhiteema on „1001 ööst“ ja mujalt nii laialt tuntud, et selle rahvapärasmus on täiesti usutav. Väga võimalik, et see lugu on liikunud ringi vähemalt Pärnu- ja Läänemaa rahva suus või käsikirjaliselt, kuna paar vanavarakogujat on „kopeerinud“ selle siis Hurdalegi. Kas oleme aga sattunud sellega mõne vana rahva-traditsiooni jälile, mis aitaks meil avastada kaugeid perspektiive ja muistseid kultuuriteid? Või kajastub siin lihtsalt „Permi Jago unnenäggo“, mida peetakse vanimaks eestikeelseks näidendiks ja mida 1824 just Pärnus ette kantud¹? Või kas ei ole selle rahvapäraseks muutunud naljandi lähtekohaks veelgi tõenäosemalt Fr. W. v. W i l l m a n n i 1782 ilmunud „Juttud ja Moistatused“, kus jutt nr. 43 („Jonud tallopoeg“) vastab isegi oma sõnastuselt peaaegu ülalloodud teisendile? — Nähtavasti on meil siin tegemist vana rahvusvahelise jutumotiiviga, mida mitmel pool ja mitmel puhul literaarselt käsiteldud ja mis Eestis rahvasuhu jõudnud alles uue-
mal ajal ja ainult kirjanduse kaudu. Kas ei hoiata see näide meid siis suuremale ettevaatusele ka muude kirjanduslikkude mõjustuste vaagimisel rahvaluulelises repertuaaris? Isegi siis, kui meil ei tarvitseks iga kord kohe võltsimisest ja otsesest plagieerimisest kurta, kas ei tuleks meil ikkagi tõsisemalt arvestada näit. Grimmi, Anderseni, Kreutzwaldi, Kunderi jt., eriti aga veel Eiseni rahva-
raamatute sugestiooni, et osaliselt selgitada mõistatust, miks mõned terminid, motiivid ja redaktsioonid näikse meie vanavarakogujate hulgas nii populaarsed ja moes, kuna teisi nagu ei tuntagi, kuigi hilisemal kontrollil need osutuvad rahvatraditsioonis sageli veel pareminigi juurdunuteks?

3. Kui keegi peaks unustanud olema A. P u š k i n i 1828. a. loodud põrutava ballaadi „Uppunu“, siis võib ta selle sisu üksikasjuni meelde tuletada Kuusalu vanavarakoguja A. B a c h m a n n i poolt 1902. a. rahvasuust kirja pandud muistendi abil:

¹ Ligemalt vt. G. S u i t s, „Eesti Kirjandus“ 1927, lk. 417—432.

UPPUJA.

Jumida neemes ühekorra vesi uhtunud ühe surnud mehe kalapiüüdmise võrkudega kaldale. Kalamehe lapsed näinud seda ja teatanud isale. Isa ehmatanud ära ja mõelnud, kuidas ennast peasta sest. Tema keelanud lastele ära kellegile sest juhtumisest mitte rääkida ja lubanud neile saia tuua, kui nad suud peaksivad. Ise jooksnud kohe mere ääre ja näinud võrkudes ühe ülesturssunud näuga surnud mehe. Tema võtnud surnust kinni ja lükanud merde tagasi. Õhtul, kui tema hakanud magama heitma, kuulnud ukse taga kloppimist. Tema ehmatanud ära, et kes nii hilja veel võib olla, ja käskinud sisse tulla. Aga kui kolistamine järele põle jäenud, läinud akna juure vaatama, kes seal pidi olema. Aga mis ta seal nägi: seesama mees, keda ta merde lükkas, seisnud alasti akna all, mustad vähid rippusid tema külles ja habe nõretas veest. Mees suure hirmuga löönud akna luugid kinni, aga kloppimine põle siiski järele jäenud, vaid kestanud ikka edasi kuni hommikuni. Mees sest korrast ehmatanud nõnda ära, et õhtul millagi ei julgend mere ääre minna. — E 43149/50.

Muistendi põhiteemaks on kujutelm, et uppunu hing ei leia siis rahu, kui laip loksus lainetes matmata ringi. Kuna Kivika ja rahvajutu nälja-nagemused olid üksteisest sõltumatud ja joodiku taevaskäigu-naljand seevastu osutus just kirjanduslikuks laenuks meie rahvasuus, siis Puškini ja Kuusalu uppunu-lood taas juhivad meid veelgi uuele päritolu-suhtele: nad on üksteisega küll ilmsesti geneetilises seoses, kuid üksi otsesed laened nad pole ometi mitte, vaid põlvnevad ühisest algallikast. Kuusalu muistend on vaevalt ainult Puškini ballaadi eeskujul loodud (kuigi selle mõjustatud), vaid sellel näikse meie juures oma kindlam rahvapärane põhi, kuna Puškini ballaad ise on loodud kah vene rahvasuus liikuva muistendi ainetel. Nõnda kohtame siis siin ühe ja sama muistendi kaht iseisvat „teisendit“, mis annavad meile kohe aimu motiivi enda kõrgemast vanadusest ja laiemast levikust. Sama motiivi mitmekordse kuulmise teooria ja eneseeparanduse-seaduse abil võiks ju hõlpsasti seletada rahvaloomingu tihti otse üllatavalt stabiilset säilimist põlvest põlve ja imeteldavat levimisvõimet. Kuid mitte kõik ei püsi ega levi ühtlaselt. Hundikutsika äraõgimisest muna pähe tunnen seni ainult üht teisendit, kuna näit. purjus peaga virtsa joomisest ja sõnniku söömisest või kaldaleuhtunud uppunu vette tagasilükkamisest tunnen teiseid küll (kuid kaugeltki mitte alati Puškini redaktsioonis). Nagu kirjanduses paljud autorid ja teosed ununevad peagi jäljetult ajalukku, nii ka rahvaluules suudab elujõulisena püsida ja tõesti traditsionaalseks kristalliseeruda ainult v a l i m i k

kujutelmi ja motiive, kuna suurem osa nimetute massiautorite loomingust süttib kah ainult hetkeks, et jällegi unustusse kustuda. Kas ei tuleks siis rahvaluuleteadlastelgi rõhutada selektsioonipõhimõtet ja enam jälgida, selgitada ja lahendada neid põhjusi ja tegureid, mis pärast teataval ajal, teatavas kohas, teatavais oludes just teatavad motiivid ja nimelt teatavas redaktsioonis tekivad, püsivad või surevad, niiviisi kujunevad, niiviisi arenevad või niiviisi muutuvad?

4. Juba lapsepõlvest peale on kütkestanud mind *Kreutzwaldi* „Kalevipojas“ kõige enam 16. lugu, kus seiklushimu ja tung tundmatuisse kaugustesse kihutavad vägilasi ja tarku ilma äärt ja otsa otsima. Kust sai *Kreutzwald* need kummalised motiivid, mida ta siin kokku liidab? Kas ei tundu siin sugulust *Kalevipoja* ja *Odüsseuse* vahel? Kas on see sugulus ainult uus ja kunstlikult literaarne või vana rahvaomase jututraditsiooni orgaaniline pärand? Jah, kuivõrra üldse *Kreutzwald* on meie oma rahvasuu ümbertöötaja ja kuivõrra kirjandusest loetu jäljendaja? — Vastust aitab leida kas või järgminegi näide:

Esseisev jutukene on kahe mehe suust üles kirjutud. Esimene, kuue aasta eest ärasurnud seitsmekümne üheksa aastane *Oru* vana peremees *Koitjärve* vallast pärit, nimega *Juhan Wiedemann*, rääkis seda minu kuuldes kaheksa aasta eest, kui ma alles karjapoiss olin. Tema ole üks vana soldat, kes siis juba paarkümmend aastat maa mullas oli, seda rääkinud ja ütelnud ennast just ise nõnda olema ja käima, kui jutus ette tuleb. Teine jutustaja *Hans Tuusmann*, ka *Koitjärvelt* pärit, rääkis seda nagu muudki *Ennemuistset* juttu ja ütles seda vana inimeste käest kuulnud olema. Tema kõne järele on siis ka see jutukene enamiste kirjutud.

Kord tahtnud targad mehed *) kõik maailma läbi reisida ja ilma otsa üles otsida. Tulnud siis kaugel meres laevaga ühe saare randa, ja näinud saare peal suured hooned ja kõrged müürid olema. Mehed võtnud nõuks vaatama minna ja sõudnud saarele. Seal kasvanud pääratu pikad puud, mille sarnatsid mujal kuskil põle nähtud. Igal majal olnud veel kümne sülla kõrgune müir ümber ja suur tahatud puust värav ees. Mehed läinud ühest väravast, mis lahti olnud, sisse vaatama. Ühes kohas suure maja seina järes maganud kole suur mees päeva paistel. Mees olnud muidu kõik meie inimeste moodu, aga ühe ainsa silmaga, mis kesk otsa ees nina kohal seis-

*) Ma küsisin küll, et kas vahest *Kalevipoeg* se oli, kes tahtis kõik maailma ümber reisida, aga jutustaja ütles, et tema nende reisijate nime ei teadvat, ja nii jäin ma lootusest, et sest jutust ehk *Kalevipojale* lisa saab, ilma.

nud ja nii suur olnud nagu tiumehe kuuepäeva silgukarp. Võeraid nähes tõusnud ta ülesse ja ilma healitsemata läinud pannud suure õue värava kinni ja teinud kesk õue suure tule ülesse. Siis võttis ta meestest ühe kinni ja pigistas käte vahel hinge ja sisekonna välja, nagu rannamehed räimetega teevad. Peale selle tõi ta hoonest suure raudse varda, ajas mehe pikuti vardasse ja küpsetas kätega tule peal hoides. Sai sellega valmis, siis sõi ta poole meest ühe korruga ära. Peale selle heitnud ta värava alla pikuti leiba luusse laskma, kunna esiteks veel tule tukid orgiga laiale lükkas. — Mehed pidasivad aru, kuda võimalik oleks põrgulise pesast peaseda. Viimaks vajunud koleda Põhja-Türklase ainuke silm ommeti kinni. Silmapilk oli meestel hea nõu leitud. Nemad võtsivad põrgulise küpsetamise orgi, mis veel tuline oli, mitme mehe vahele ja läksivad vajutasivad saarlase ainukese silma sisse. Verd purskas ojana välja. Inimesesööja karanud hirmsa valuga hammastega väravasse kinni ja kisendanud koledaste. Valu pärast hüpates tõuganud ta kogemata värava eest maha. Sellepeale pannud mehed „putket mängima“ ja saanud aga veel vaevalt õigeks ajaks merele, sest metsast tulnud kisa peale suur kari ühesilmalisi inimeisi välja ja püüdnud meestele järele tulla. Üks nendest ujunud veel kaugele merele laeva järele ja saanudki laeva kätte. Kui ta aga laeva sõrvast kinni võtnud, siis rajunud laevamehed tema käe otsast ära. Siis põle ta enam järele tulnud, vaid läinud tagasi. Käsi, mis laevamehed ära rajasivad, toodud meie maale näha, see kaalunud, ma ei tea, mitu puuda. — H II 40, 574/9 (5) < Kuusalu, Koitjärve — Jacob Ploompuu ja Hans Rebane (1892).

Jutu üleskirjutaja kahetseb küll, et ta pole leidnud sellega lisandeid „Kalevipojale“. Kuid selgitust siiski. Sest selle ja mitme muu teisendi najal võib julgesti väita, et „Kalevipojas“ esitatud ilmarännu üldskeem põlvneb igatahes rahvasuust, kuigi Kreutzwald üksikuid episoodide vabalt on kombineerinud ja moonutanud. Teiselt poolt aga paljastub esitatud näitega eesti rahvatraditsiooni ilmne side ka „Odüsseia“ Polüfeemiga². Nii siis sugugi mitte kogemata ega juhuslikult pole põimitud „Kalevipoja“ Lennuki-sõidu sündmustikku isegi koerakoonlasi, kelle vastu Kreutzwald küll ka muidu erilist huvi tundis. Koguni Odüsseuse ärapäogene mine küklopi juurest lambakarja hulgas kajastub selgesti mitmes eesti teisendis (ja isegi algupärasemal kujul kui Homerosel, ilma „Eikeegi“ ehk „Ise“ nime-episoodita), millistest esitan ainult ühe lühema:

² Ligemalt vt. O. Hackman, Die Polyphemsage in der Volksüberlieferung (Helsingfors, 1904).

PININOKK.

Vanast elli üts väegä julgõ sepp. Sepp es olõ pininokki nännü ja tahtsõ pininokki nätä. Üüse läts sepp mõtsa ja essü mõtsa ärr. Hulksõ mõtsa müüdä ja sai üte maja mano vällä. Sepp koput ussõ pääle ja kiäki es hõika vasta. Sepp tegi ussõ vallalõ ja läts tarrõ sisse. Tarõ oll pümme ja sepp heidäs aho pääle magama. Sepp jäi magama, uss läts vallalõ ja tarrõ tull suur kari lambit, lammastõ takah tull üte silmäga pininokk. Pininokk nuusut ja üteli: „Ha, ha, nüüd umma mull külälise, nüüd saa ma inemise liha süvvä, ammu ma ei olõ inämb inemise liha söönü.“ Pininokk pand pirru palama ja tõmmas sepä aho päält maha, nigu väikese latsõ. „Hää küll, et tullit sa mu maija, ma olligi jo väegä näläne.“ Pininokk kumpõ seppä ja üteli: „Sa olt viil väega kõhn! Sinno piät inne viil süütmä!“ Pininokk tõi suurõ üsä tävve puid ja pand aho palama; kütse aho ärr ja pand vasigõ ahju praatüma. Praat vasigõ ärr ja tõi lavva pääle. Naksiva süüma: pininokk sei kintsu viisi ja sepäl es lää liha kurgust alla, et küll terve päävä oll olnu söömälä. Pininokk küsse: „Kes sa olt?“ Sepp üteli: „Ma olõ sepp.“ „Mis sa tettä mõistat?“ küsse pininokk. „Kõigõ mõista,“ üteli sepp. „Tsa sa mullõ silm,“ üteli pininokk. Sepp üteli: „Kas sull kapla um? Sinno piät paku külge kinni kõütämä, muido sa ei püsü paigah.“ Pininokk tõi kats kapla: üts peenikene, tõönõ jämme. Sepp kõüt katõ kablagaga pininoki paku külge kinni ja nakas esi tinna sulatama. Ku tina oll ärr sulanu, võtt panni ja vali kõõ panniga tina pininokilõ silmä. Pininokk karas üles ja läts majast kõõ pakuga vällä. Peräst tull pininokk sisse ja üteli: „Oota sa sunning, küll ma sullõ näütä, egas sa inämb siist ei pääse.“ Pininokk tull ärr tarrõ ja heidäs magama. Kõik üü es saa sepp maada hirmu peräst. Hummogu tull pininokk üles ja nakas karja mõtsa ajama. Pininokk [?...] ega lammast, et kas umma kõik villah. Sepp käänd kasuga ümbre ja läks neläkäpä pääl majast vällä. Peräst tull sepp kodo ja sai nii pelglikus, et üüse majast es tohi vällä minnä. — H II 68, 841/2 (12) < Vastseliina — Osvald Jõgeva (1904).

Homeros ja Kreutzwald, mõlemad on omal maal, omal ajal, omal keelel ja omal kombel sulatanud oma poemi sama ühesilmsetekujutelma. Erinevus on ometi nii väga suur, et mingit sarnasust pealiskaudsel võrdlusel esialgu nagu aimatagi ei teaks. Kas ei erine aga üksteisest õige tugevasti juba ka äsjaesitatud kaks jututeisendit Kuusalust ja Vastseliinast, kõnelemata siis veel kaugemaist maist ja aegadest? Ja kas maksab üldse liiaks üle hinnata rahvamälu stabiilsust ja liikumatust või tuleks enam tunnustada ka just rahvaluulelise repertuaari nimepidi tundmatute levitajate ja parandajate fantaasiarikkust, kombineerimisnõtkust ja loominguvõimet, mis ei tarvitse põrmugi väiksem olla maailmakuulsate poetide omast? Erksamahingelist folkloristi ei tohiks igatahes kuidagi

rahuldada ainult tüüpide puine ja mehaaniline alg- või normaal-kuju rekonstrueerimine, vaid eks ole iga teisend omaette elav organism, mis väärrib kõigekülgsset jälgimist (ka kõrvalalade nagu näit. esteetika, psühholoogia, kultuuriloo, filoloogia jne. seisukohalt) ja palju-palju paremat hoolekannet uurimuses kui senipraktiseeritud ilmetud konspektid või ainult numbresse valatud episoodide-formelid?

5. Nagu varemini kirjanduses ja üldises kultuuriorientatsioonis domineeris meil tung Euroopasse, niisama avaldub viimasel ajal mõnel teadusharul tahe rõhutada meie põlist kuuluvust läänemaise kultuuri piirkonda. Ja õigus see muidugi on: meie kultuurisuhted Läänega ulatuvad kaugele tagasi muinasaega enne sakslaste tulekut. Kui vanake aga läänekultuur ise siis lõpuks ongi, et sellesse kuuluvusega maksaks meil eriti uhkeldada? Kas ei ole Lääne kultuuri aluseks ometi Ida, see igivana kultuurihäll? Ja kas orientalsed kultuurimõjud on jõudnud meile siis tõesti ainult läbi antiigi ja läänemaise vahetalituse? Või võiksime uhked olla õieti just sellele, et meie kultuur on isegi vanem lääne omast ja osutab otseseid sidemeid Oriendiga juba ammu enne kultuurikeskuste järk-järgulist nihkumist läände? — Eesti Rahvaluule Arhiivis leidub igatahes materjale, mis on küll alles hiljuti paberile pandud, kuid mis oma sisult on aastatuhandeid vanad ja mida kogu Lääne-Euroopas ei tuntagi, küll aga kaugel Idas otsaga kuni Ameerikasse. Näitena esitan siin ühe haruldase loomismüüdi³:

MAAILMA LOOMISEST.

Jumal olla ennast äkiste vee päält leidnud, pole muud kui lahve vesi olnud, ei puid ega rohtu, ei kivi ega mulda — olla maailma loonud kotka munast. Üks ilmatu suur kotkas olla kaa vee pääl rahutumalt alatasa, ühtepuhku senna ja tenna, edasi ja tagasi lendnud.

Sellsamal puhul oli ka üks liig vana ja tugev neitsit olnud, see olla 700 aastad käima pääl olnud. Viimaks olnud temal üks poeg vee pääl olles, kõveras põlved rõukus. Siis olla see rängata suur kotkas, mis alati ühest paigast tõisse lendas, sinna juhtunud ja munenud poisi rõukude vahele ühe liig suure muna. Jumal võtnud selle muna omale ja olla sellest munast maailma valmistanud, naagu ta praegu on. Nenda olla ilm vana Eesti rahva pagana usu järele loodud. — H, Mapp 105 (2) < Karja — C. Allas. (1879).

³ Vastavaist tekkelugudest ligemalt vt. A. H. Веселовский, Разыскания въ области русскаго духовнаго стиха XI (Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ. XLVI, 1889); O. D ä h n h a r d t, Natursagen I (1907); U. H a r v a, Altain suvun uskonto (1933).

Siin lühidas sõnastuses on siis õige algelisel kujul säilinud igivanad orientalsed motiivid: algmeri (pärast jääaja lõppu!), alglooja, hingelind, loomismuna, neitsi-sünnitaja⁴. Müüdi primaarsem laad ja vanadus paistab seda selgemini silma, kui kõrvutame talle mõne näite noorema ladestu loomismüütidest, mida iseloomustab juba dualistlik maailmavaade ja mis on jõudnud Baltimaale peamiselt Bütsantsi-Vene vahetalitusel⁵:

MAAILMA LOOMISEST.

Algminen, kui Jummal taivast ja maad loonu, liiknu Jumala vaim vii pääl. Ent kui temä edesi käinü vii pääl, sis sündinü seeläbi kohinat ja Jummal nännü, et vii pääl mulle üles tõsnu. Säält kohisemisest ütelnü üts hää: „Ooda minnu ka järgi!“ Jummal jäänü ka immespannen ootma, et nätä saas, kes sii peäs olema; sest Jummal arvas, et kedägi muid es ole, kui ennegi temä ütsindä. Kui ta nüüd Jumala manu lännü, küsinü Jummal temä käest: „Kes sa olet?“ See on kostnu temäle: „Mina ole üts tõine.“ Sis käsk Jummal temäl, et ta vii alla lääs ja säält üte peotävvve maad vällä tuus. Tõine läts. Ent temä tahtse salamahti hendäle ka säält maad tuvva, ja et temäl kohegi es ole sedä maad panna, kohe Jummal ära es näes, sis pand temä suvve ja tõi niida suuga hendäle ka sedä maad. Jummal visas nüid sedä maa alt toodut mulda vii pääle, ja sest naksi ruttu maa kasuma. Ent selle suun, kes sedä maad vii alt tõi, naksi ka maa kasuma. Jummal pand sedä väega immes, kuis temä nägu nii suures ja hirmsas läts, ja küsse: „Mis sull suun om, et su nägu nii suur om, sülgä seda vällä!“ Ent temä es sülgä. Jummal liiknu jälle edesi ja kui temä sedä miist mõne päivä peräst nägi, et temä nägu viil hirmsamb olle, sis ütäl Jummal: „Kulle, saadan, sülgä vällä, mis sull suun om.“ Sest sai temäle see nimi „saadan“. Ent temä es sülgä viil vällä. Sis ütäl Jummal kolmas kõrd: „Kulle saadan, sülgä vällä, muidu läät sa hukka“. Sis sülläs saadan kõvaste, ja see sülg läts nii lajale, et sellest kõik soo, raba ja järve saiva mis maa pääl omma.

Kuidas mäe ja oru omma saanu, sellest jutustedas nii. — Jummal lännü perän ilma loomist maad oma jalaga viil tasutsema (tasatses tegemä). Saadan lännü ka. Ent saadan löönü jalaga väega kõvaste, nii et org perrä jäi ja maa jälle üles kuhja läts, nii et mägi sai. Temä tiidnü, et Jummal maa pääle inemist elämä panep, ja kui kõik maa tasatses oles jäänü, sis ei oles inemise tedä ei ka Jumalat mäletänü. Ent kui nüüd keäki ütest äkilisest mäest üles lätt, sis ta ütlep enne: „Oh Jummal Essä avita, et ma siist mäest

⁴ Vrd. neile lisaks mõningaid sõnu nagu näit. taeva - k a a s, põhjana e l, põhja - n a b a, ilma - s a m m a s jne., mis juba terminitenagi on säilitanud igivanu orientalseid kujutelmi, meie esivanemate maailmavaadet, arusaami ja usundit.

⁵ Neid olen esitanud enam inglise ajakirja „Folk-Lore“ märtsinumbri 1934.

üles saask!“ Ja kui ta mäest alla lätt ja temä koorma väega kõvaste alla juusk, kos man temä sagede kahju saab, nii et vankri hobese sälgä joosep, sis ta ütlep: „Ah sa kurivaim“. — H II 29, 623/5 (1) < Võnnu, Kastre v. — J. Suits, kooliõp. (1888).

Nõnda siis juba maailma loomise lugudest peale meie kultuuri otseliin on suundunud aastatuhandeid itta, nagu arvatakse meid endidki ida poolt läänemale rännanuvad. Alles hiljemini on seltsinud idaliiniga kultuurilised kõrvalteed lõunasse, läände ja põhja. Eks selgu aga sellega ühtlasi taas, et kultuuri horisontaalsest levikust kohast kohta ja rahvalt rahvale veelgi veetlevam on jälgida kultuuri vertikaalset pärimist põlvest põlve esivanemate algse vai-muvarani? Ja eesti teadus võib olla õnnelik sellele, et just verti-kaalsed kultuurijuured ulatuvad meil sügavamale ürgaegade häma-russe kui vaevalt kellelgi Lääne-Euroopa moodsat kultuurelu juh-tival rahval.

Tartu, 25. III 34.

Oskar Loorits.

RÉSUMÉ.

Dr. O. Loorits. — De l'origine et de l'âge des représentations et des sujets folkloriques (p. 165—175).

1. L'écrivain estonien A. Kivikas décrit tout à fait indépendamment dans un petit conte un homme famélique qui, à force de jeûner, a des visions: il croit manger un oeuf en dévorant un louveteau. On vient de trouver un pendant à ce sujet dans la tradition populaire, ce qui parle en faveur de la polygenèse des sujets.

2. A. Arne a enregistré dans son index „Estnische Märchen und Sagenvarianten“ (FFC 25) la farce de l'ivrogne au ciel, № 1531*. En effet, cette farce s'est répandue grâce au livre de Fr. W. v. Willmann „Jutud ja Moistatussed“ paru en 1782. Que ceci soit un avertissement pour compter plus sérieusement avec la possibilité de toute sorte d'influences littéraires sur le répertoire des contes populaires estoniens.

3. On a trouvé parmi les contes populaires estoniens un pendant très semblable à la ballade „Le Noyé“ du poète A. Pouchkine, dont le sujet lui a été inspiré par un conte populaire russe. Il semble qu'il s'agit d'un sujet très vivant et répandu.

En général, les folkloristes devraient étudier la cause de la naissance de certains sujets et représentations, de même ce qui cause leur propagation, leur modification et leur extinction, en tenant compte de la période, de la région et des circonstances données.

4. Le 16-e chant du poème de Kreutzwald „Kalevipoeg“ décrit le voyage du héros jusqu'au bout du monde, ce qui rappelle en différents points les aventures de l'Odyssée. Des recherches plus approfondies il résulte qu'il y a, en effet, des pendants, entre autres à l'épisode de Polyphème dans la tradition populaire estonienne. Pour expliquer de tels rapports génétiques, il faudrait que les folkloristes fassent plus d'attention à la rédaction des variantes, d'autant plus que cela devrait les intéresser du point de vue de l'esthétique, de la psychologie, de l'histoire de la civilisation, de la philologie etc.

5. Dans la tradition populaire estonienne il y a des éléments qui datent de quelques milliers d'années et qui prouvent l'origine orientale directe, sans intermédiaire ni de l'Europe occidentale ni du monde antique. Il faudrait étudier davantage l'expansion dans le

temps de la tradition populaire, c'est-à-dire de génération en génération, à côté de l'expansion spaciale ou de région en région.

Le mythe qui suit parle en faveur de la grande ancienneté de la culture et des traditions populaires estoniennes.

De la création du monde. Dieu se trouva tout à coup sur les flots, c'était la haute mer sans arbre ni herbe, sans pierre ni terre. Dieu créa le monde de l'oeuf d'un aigle. Un aigle immense voletait sans cesse avec inquiétude de ci — de là au-dessus des eaux. Il y avait de même une vierge trop vieille et forte qui était enceinte depuis 700 ans. Enfin elle eut un fils étant au-dessus des eaux, celui-ci avait des genoux pliés. Alors l'aigle énorme qui voletait toujours d'un lieu à l'autre se trouvait là par hasard et pondit un oeuf énorme entre les genoux pliés du fils. Dieu prit cet oeuf et en créa le monde tel qu'il est de nos jours. C'est ainsi que le monde a été créé d'après l'ancienne croyance païenne du peuple estonien. — H, Mapp 105 (2) < Karja — C. Allas (1879).